

Діденко Л.В., Головенко І.П.

СИСТЕМА НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І РОЗВИТОК ФІНАНСОВОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА В УКРАЇНІ

У статті досліджено питання реалізації недержавного пенсійного забезпечення в Україні через застосування фінансового посередництва, створення належних умов для розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення, як складової системи фінансового посередництва в державі. Проаналізовано діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні з подальшим визначенням напрямів їх розвитку та посилення ролі у пенсійному забезпеченні громадян.

Ключові слова: *недержавне пенсійне забезпечення, недержавні пенсійні фонди, пенсійні активи.*

Діденко Л.В., Головенко І.П.

СИСТЕМА НЕГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ И РОЗВИТИЕ ФИНАНСОВОГО ПОСРЕДНИЧЕСТВА В УКРАИНЕ

В статье исследованы вопросы реализации негосударственного пенсионного обеспечения в Украине из-за применения финансового посредничества, создание условий для развития системы негосударственного пенсионного обеспечения, как составляющей системы финансового посредничества в стране. Проанализированы деятельности негосударственных пенсионных фондов в Украине с последующим определением направлений их развития и усиления роли в пенсионном обеспечении граждан.

Ключевые слова: *негосударственное пенсионное обеспечение, негосударственные пенсионные фонды, пенсионные активы.*

Didenko L.V., Golovenko I.P.

PRIVATE PENSIONS AND DEVELOPMENT OF FINANCIAL INTERMEDIATION IN UKRAINE

The article examined the implementation of private pensions in Ukraine through the use of financial intermediation, creating appropriate conditions for private pensions as part of financial intermediation in the country. The analysis of state pension funds in Ukraine, followed by identifying areas of development and the role of citizens in the pension system.

Keywords: *non-state pension system, non-state pension fund, pension assets.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку економіки проблема модернізації та трансформації наявних пенсійних систем є однією з головних на порядку денному більшості країн світу, у тому числі й України. Одним із основних шляхів реформування пенсійного страхування є створення належних умов для розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення, як складової системи фінансового посередництва в державі. Зазначене й обумовлює актуальність дослідження основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів – центральних органів цієї системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток теорії та методів функціонування недержавного пенсійного забезпечення здійснено багатьма вітчизняними вченими, серед яких: С. Онишко, Т. Паєнтко, Ю. Коваленко, Є. Григоренко, В. Ємець, Г. Залко, М. Карлін, Н. Ковальова, Ю. Конопліна, Н. Коробенко, Д. Леонов, Е. Лібанова, І. Новікова, М. Свердел, Р. Сіржук, Ю. Смоляр, А. Федоренко, В. Яценко, а також зарубіжними: М. Амманн, М. Баздаріч, В. Бончік, Е. Бронштейн, Ф. Буус, П. Гусєва, Е. Девіс та ін. Грунтовні наукові результати, які дозволили досягти чіткого осмислення науково-методологічних засад управління фінансовими ресурсами організацій, закладено у працях провідних дослідників світової і

вітчизняної науки: Л. Буряка, О. Василика, Т. Геніберга, Л. Гитмана, А. Єпіфанова, А. Загороднього, М. Міллера, В. Опаріна, А. Поддєрьогіна та ін.

Однак при цьому недостатньо уваги приділяється дослідженню впливу системи недержавного пенсійного забезпечення на розвиток фінансового посередництва в державі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні з подальшим визначенням напрямів їх розвитку та посилення ролі у пенсійному забезпеченні громадян.

Виклад основного матеріалу. Система недержавного пенсійного забезпечення (далі – НПЗ) становить третій рівень системи пенсійного забезпечення в Україні. Її розбудова здійснюється, починаючи з 2004 року, після набрання чинності Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [1]. Основу такої системи складають недержавні пенсійні фонди.

Функціонування недержавного пенсійного фонду включає такі важливі види діяльності, як: визначення і впровадження політики недержавного пенсійного фонду і контроль за її дотриманням; адміністративне управління пенсійним фондом; інвестування пенсійних активів; забезпечення надійного зберігання пенсійних активів (рис. 1).

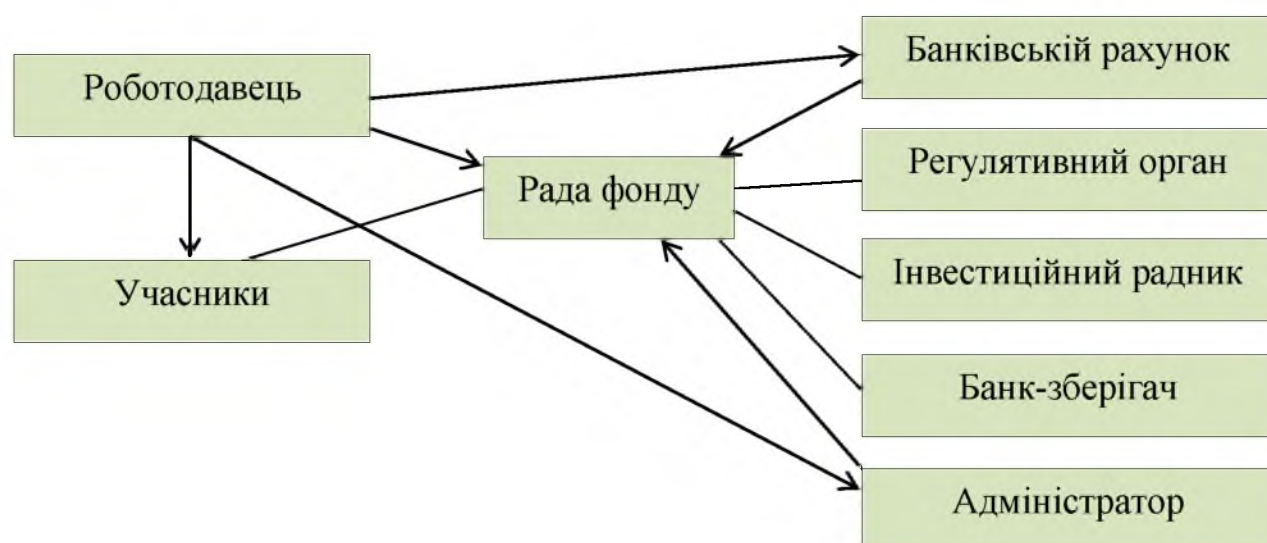

Рис. 1. Схема функціонування недержавного пенсійного фонду

Джерело: складено автором за даними

Рада фонду визначає політику недержавного пенсійного фонду, ухвалює всі угоди, що укладаються фондом, а також відповідає за контроль усієї поточної діяльності фонду. Склад Ради фонду різниться залежно від типу фонду; крім того, склад Ради фонду є відмінним від того, яким він є на початку роботи фонду і по закінченню першого року діяльності фонду [2].

Система недержавного пенсійного забезпечення протягом останніх років розвивається досить динамічно. Згідно з даними Державного реєстру фінансових установ недержавні пенсійні фонди зареєстровано у 9 регіонах України. Найбільша кількість НПФ зосереджена у м. Києві – 53, або 73,6% від загальної кількості зареєстрованих НПФ [12]. Основні показники діяльності НПФ та темпи їх приросту наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів за 2013–3кв. 2015 рр.

Показники	Станом на 30.09.13	Станом на 30.09.14	Станом на 30.09.15	Темпи приросту, %	
				2014/2013	2015/2014
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	60,3	53,9	58,1	-10,6%	7,8%
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	587,7	832,5	834,2	41,6%	0,2%
Загальна вартість активів НПФ, млн. грн.	1 928,0	2 478,5	2107,3	28,6%	-15,0%
Пенсійні внески, всього, млн. грн.	1 455,6	1 738,4	1 865,9	19,4%	7,3%
- від фізичних осіб	64,0	69,0	77,3	7,8%	12,0%
- від фізичних осіб-підприємців	0,2	0,2	0,2	0,0%	0,0%
- від юридичних осіб	1 391,1	1 668,8	1 788,1	20,0%	7,1%
Пенсійні виплати, млн. грн.	264,5	349,8	528,9	32,2%	51,2%
Кількість учасників, що отримали/отримують пенсійні виплати, тис. осіб	65,7	71,1	80,8	8,2%	13,6%
Сума інвестиційного доходу, млн. грн.	856,9	1242,8	984,7	45,0%	-20,8%
Прибуток від інвестування активів недержавного пенсійного фонду, млн. грн.	740,8	1090,4	780,0	47,2%	-28,5%
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн. грн.	116,1	152,4	204,7	31,3%	34,3%

Джерело: Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.09.2015 / Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-npz.html>

Станом на 30.09.2015 адміністраторами недержавних пенсійних фондів укладено 58,1 тис. шт. пенсійних контрактів, що більше на 7,8% (4,2 тис. шт.) порівняно з відповідним періодом 2014 року. Структура пенсійних контрактів станом на 30.09.2015:

- з вкладниками – фізичними особами – 50,3 тис. шт.;
- з вкладниками фізичними особами-підприємцями – 0,1 тис. шт.;
- з вкладниками – юридичними особами – 7,7 тис. шт.

Пенсійні контракти станом на 30.09.2015 року укладено з 52,0,9 тисячами вкладників, з яких:

- юридичні особи – 2,3 тисячі, або 4,4% від загальної кількості вкладників,
- фізичні особи – 49,7 тисячі, або 95,6%[12].

Кількість вкладників станом на 30.09.2015 року збільшилась порівняно з відповідним періодом 2014 року на 8,8% (4,2 тис. вкладників) та станом на 30.09.2014 року порівняно з 2013 року кількість вкладників зменшилась на 2,4% (1,2 тисячі вкладників) (рис. 2).

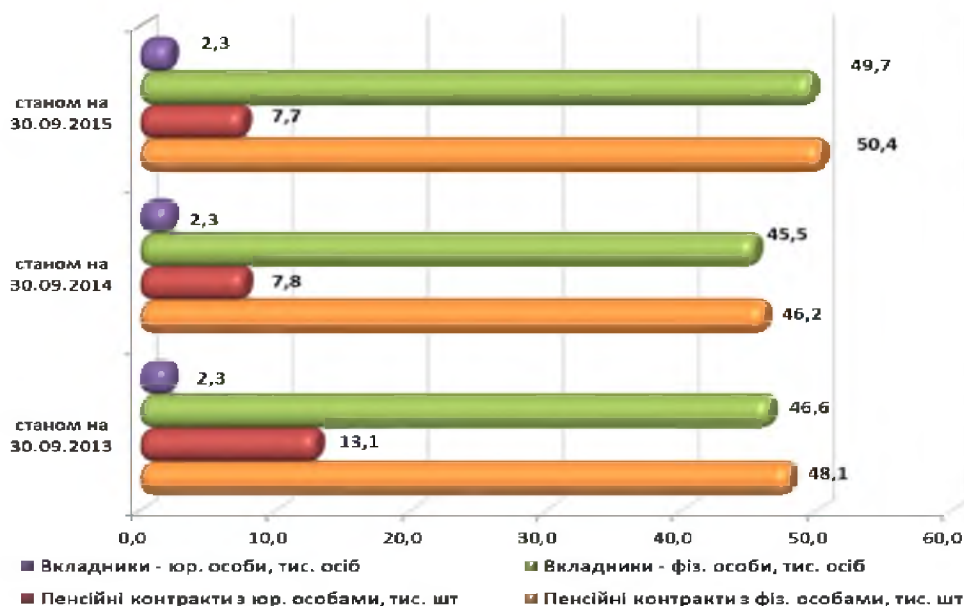

Рис. 2. Динаміка кількості укладених пенсійних контрактів та кількості вкладників за 2013-2015 рр.

Джерело: Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.09.2015 / Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-npz.html>

Як видно з рисунку 2.2, кількість вкладник – юридичних осіб залишається майже на рівні 2013 року – 2,3 тис. осіб, 2015 рік – 2,3 тис. осіб; так як і кількість вкладник – фізичних осіб: 2013 рік – 46,6 тис. осіб, 2015 рік – 49,7 тис. осіб; в свою чергу динаміка кількості укладених пенсійних контрактів показує зменшення, а саме: кількість пенсійних контрактів з юридичними особами зменшилась з 13,1 тис. шт. у 2013 році до 7,8 тис. шт у 2015 році, кількість пенсійних контрактів з фізичними особами збільшилась з 48,1 тис. шт. у 2013 році до 49,7 тис. шт у 2015 році [12].

Станом на 30.09.2015 року загальна кількість учасників НПФ становила 834,2 тис. осіб (станом на 30.09.2014 року – 832,5 тис. осіб) (рис. 3).

Рис. 3. Динаміка кількості учасників НПФ за 2013-2015 рр.

Джерело: Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.09.2015/ Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-npz.html>

Станом на 30.09.2015 року основну частину учасників НПФ становили особи віком від 25 до 50 років, а саме 63,9%, та особи вікової групи від 50 до 60 років, що становили 25,4%. Частка учасників НПФ вікової групи старше 60 років становила 6,6%, вікової групи до 25 років – 4,2% (рис. 4).

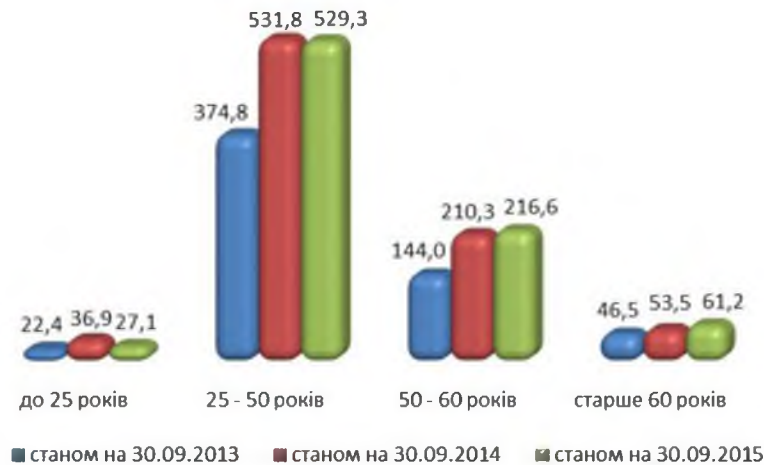

Рис.4. Розподіл учасників НПФ за віковими групами (тис. осіб)

Джерело: Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.09.2015 / Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-npz.html>

На рисунку 5 відображено кількість учасників НПФ (у розрізі вікових груп та за статевою ознакою).

Рис. 5. Кількість учасників за віковими групами станом на 30.09.15 (осіб)

Джерело: Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.09.2015/ Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-npz.html>

Як видно з рис. 5, серед учасників НПФ у розрізі всіх вікових груп більшість становлять чоловіки.

Пенсійні виплати (одноразові та на визначений строк) станом на 30.09.2015 року становили 528,9 млн. грн., що на 51,2% більше в порівнянні з кінцем 2014 року (рис.2.6), при цьому одноразові виплати зросли на 44,0%, пенсійні виплати на визначений строк – на 125% (рис. 6).

Рис. 6. Пенсійні виплати за 2013-2015 рр.

Джерело: Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.09.2015/ Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-npz.html>

Сукупно недержавними пенсійними фондами станом на 30.09.2015 року було здійснено пенсійних виплат (одноразових та на визначений строк) 80,8 тисячі учасників, тобто 9,7% від загальної кількості учасників отримали пенсійні виплати.

Середній розмір одноразової пенсійної виплати на одного учасника НПФ, який отримав/ отримує пенсійну виплату одноразово, за 2015 рік становить 5,9 тис. грн. (станом на 30.09.2013 року – 4,6 тис.грн.) та середній розмір пенсійної виплати на визначений строк на одного учасника НПФ, який отримав/ отримує пенсійну виплату на визначений строк, становить 21,3 тис. грн. (станом на 30.09.2013 року – 24,6 тис.грн.)

Одним із основних якісних показників, які характеризують систему НПЗ, є сплачені пенсійні внески [3].

Сума пенсійних внесків станом на 30.09.2015 року становить 1 865,9 млн. грн., збільшившись порівняно з відповідним періодом 2014 року на 7,3% (127,5 млн. грн.).

У загальній сумі пенсійних внесків станом на 30.09.2015 року основну частину, або 95,8%, становлять пенсійні внески від юридичних осіб, на яких припадає 1 788,1 млн. грн.

На збільшення суми пенсійних внесків вплинуло:

- у 2015 році збільшення суми пенсійних внесків від фізичних осіб на 12,0% (8,3 млн. грн.) та збільшення суми пенсійних внесків від юридичних осіб на 7,1% (119,3 млн. грн.);

- у 2014 році збільшення суми пенсійних внесків від фізичних осіб на 7,3% (4,9 млн. грн.) та збільшення суми пенсійних внесків від юридичних осіб на 14,2% (215,6 млн. грн.) [12];

Загальна вартість активів, сформованих недержавними пенсійними фондами, станом на 30.09.2015 становила 2 107,3 млн. грн., що на 15,0 %, або на 371,2 млн. грн. менше в порівнянні з аналогічним періодом 2014 року (рис.7).

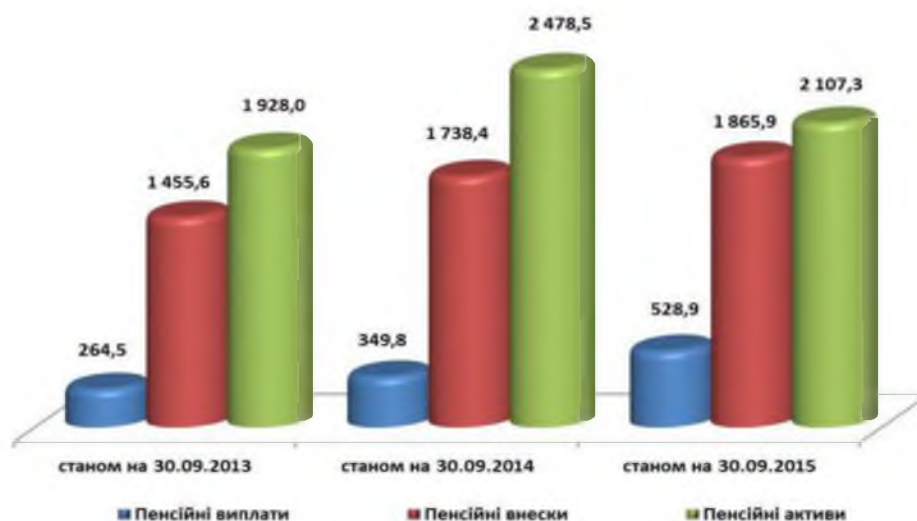

Рис. 7. Динаміка основних показників системи НПЗ за 2013-2015 рр.

Джерело: Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.09.2015/ Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-npz.html>

Для НПФ властиво формувати портфель, до якого входять об'єкти інвестування з мінімальним ступенем ризику. Тому особливого значення набуває вибір інвестиційних інструментів, використовуючи які НПФ зможуть забезпечити захист грошових коштів населення від інфляційних процесів і при цьому отримувати визначений приріст капіталу [2].

Метою інвестування пенсійних активів є, насамперед, збереження пенсійних заощаджень громадян. Тому стратегія інвестування недержавних пенсійних фондів є більш консервативною, ніж у інших фінансових установ .

Загальний дохід, отриманий від інвестування пенсійних активів, станом на 30.09.2015 року становив 984,7 млн. грн., або 52,8% від суми залучених внесків, зменшився у порівнянні з аналогічним періодом 2014 року на 258,1 млн. грн., або на 20,8% [12].

Поки що суттєвим фактором, що продовжує стримувати зростання інвестиційного доходу НПФ, є незначний обсяг залучених пенсійних внесків для забезпечення можливості здійснення диверсифікації пенсійних активів у дохідні фінансові інструменти.

Станом на 30.09.2015 переважними напрямками інвестування пенсійних активів стали депозити в банках (36,3% інвестованих активів), цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України (27,7%), облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України (14,6%), акції українських емітентів (9,2%) (рис.8).

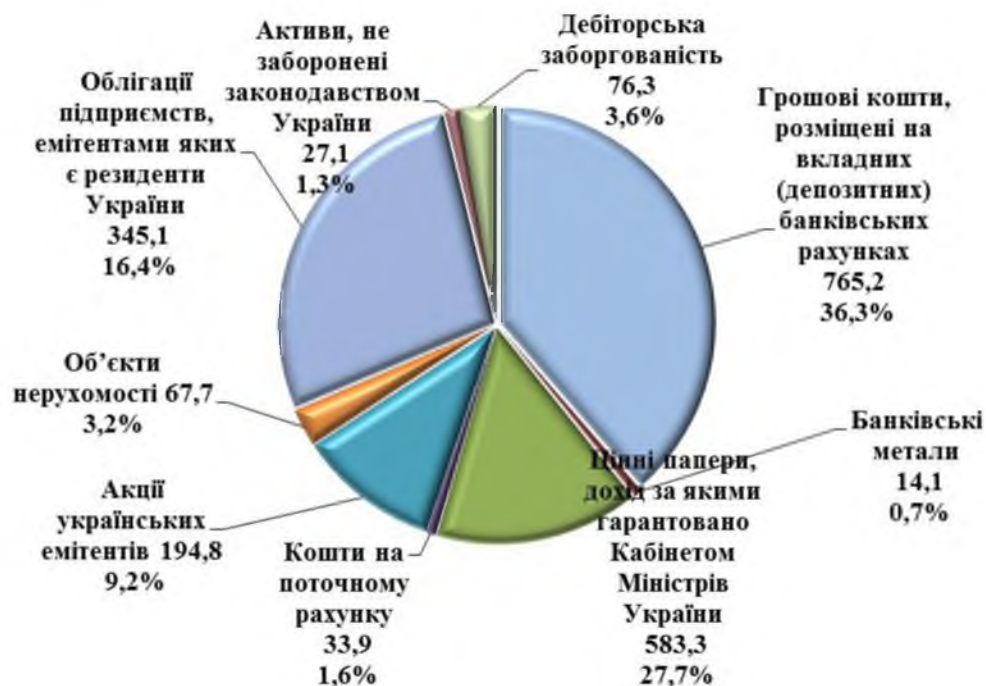

Рис.8. Структура інвестованих пенсійних активів станом на 30.09.2015 року (млн. грн.)

Джерело: Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.09.2015/ Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-npz.html>

Метою інвестування пенсійних активів є, насамперед, збереження пенсійних заощаджень громадян. Тому стратегія інвестування недержавних

пенсійних фондів є більш консервативною, ніж у інших фінансових установах [4].

Щодо законодавчого регламентування напрямів розміщення коштів НПФ, то Законом дозволено здійснювати інвестиції в цінні папери, емітовані Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів АР Крим, місцевими радами, урядами іноземних держав, акції та облігації українських та іноземних емітентів. З метою захисту прав учасників пенсійного фонду законом заборонено формувати пенсійні активи за рахунок кредитних коштів, заборонено надавати майнові гарантії, забезпечені пенсійними активами, укладати угоди обміну пенсійних активів з умовою їх зворотного викупу, за рахунок пенсійних активів емітувати будь-які боргові цінні папери та похідні цінні папери, придбавати цінні папери, емітовані особами, з якими укладено договори на надання послуг [1]. Також Закон визначає наступні граничні межі інвестування в цінні папери (табл.2)

Таблиця 2

Обмеження щодо інвестування пенсійних активів

п/п	Вид пенсійного активу	Обмеження інвестування – не більше ніж: (у % до заг. вартості пенсійних активів)
1	Банківські депозитні рахунки та ощадні сертифікати	40 (10 в одному банку)
2	Цінні папери, емітовані КМУ	50
3	Облігації місцевих позик	20
4	Облігації українських емітентів	40
5	Акції українських емітентів	40
6	Цінні папери іноземних емітентів	20
7	Іпотечні цінні папери	40
8	Об'єкти нерухомості	10
9	Банківські метали	10
10	Інші активи, не заборонені законодавством України	5
11	Цінні папери одного емітента	5
12	Цінні папери засновника корпоративного НПФ	10% – перші 5 років роботи, потім – 5%

Джерело: складено авторами на основі Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. №1057-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/1057-15

Витрати, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, станом на 30.09.2015 зросли на 34,3 % у порівнянні з аналогічним періодом 2014 року і

в цілому за час існування пенсійних фондів становлять 204,7 млн. грн., або 9,7% від загальної вартості активів НПФ.

За 2015 рік такі витрати зросли на 34,3% (52,3 млн. грн.) за рахунок надання послуг з управління активами НПФ на 27,5 млн. грн. (26,2%), з адміністрування НПФ на 16,4 млн. грн. (46,7%), послуг зберігача на 2,7 млн. грн. (33,8%), проведення планових аудиторських перевірок на 0,7 млн. грн. (50,0%), пов'язаних із здійсненням операцій з пенсійними активами, які надаються третіми особами на 1,3 млн. грн. (81,3%) та надання всіх інших послуг на 3,6 млн. грн. (257,1%) (станом на 30.09.2014 року такі витрати становили 152,4 млн. грн.) [12]

Структура цих витрат станом на 30.09.2015 року зображена на рисунку 2.9.

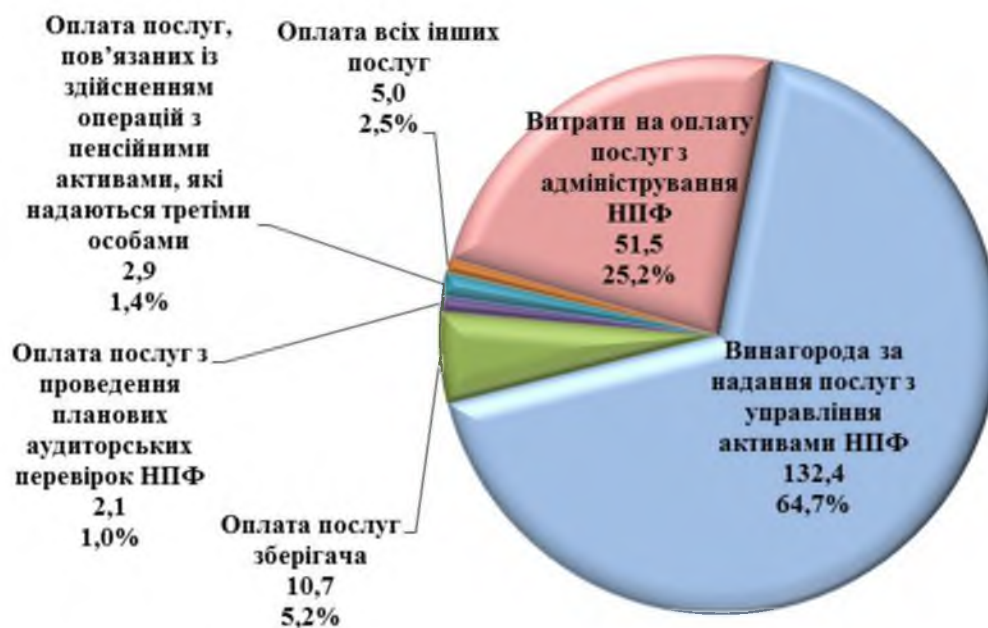

Рис. 9. Структура витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів станом на 30.09.2015. (млн. грн.)

Джерело: Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.09.2015 / Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-npz.html>

Основна частина витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, станом на 30.09.2015 року припадає на оплату послуг з управління активами недержавних пенсійних фондів – 64,7% від загальної суми витрат.

Витрати на оплату послуг з адміністрування пенсійного фонду становили 25,2% від загальної суми витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів. Оплата послуг зберігача, який здійснює відповідальне зберігання активів пенсійного фонду – 5,2% від загальної суми витрат [12].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновки, що недержавні пенсійні фонди необхідно розглядати як фінансові установи, які формують довгострокові фінансові ресурси за рахунок пенсійних внесків суб'єктів господарювання і домогосподарств, трансформують їх в інвестиційний капітал з метою забезпечення прийняттого рівня майбутніх пенсійних виплат і самостійно несуть відповідальність за результати своєї діяльності.

Проаналізувавши основні показники діяльності недержавних пенсійних фондів на фінансовому ринку України можна стверджувати, що вони розвиваються досить динамічно та станом на 30.09.2015 р. є наступними:

- адміністраторами недержавних пенсійних фондів укладено 58,1 тис. шт. пенсійних контрактів, що більше на 7,8% (4,2 тис. шт.) порівняно з 2014 роком;

- згідно з даними Державного реєстру фінансових установ недержавні пенсійні фонди зареєстровано у 9 регіонах України (найбільша кількість НПФ зосереджена у м. Києві – 53, або 73,6% від загальної кількості зареєстрованих НПФ);

- кількість вкладників збільшилась порівняно з 3 кварталом 2014 року на 8,8% (4,2 тис. вкладників), збільшення відбулося за рахунок збільшення кількості вкладників фізичних осіб на 9,2%;

- загальна кількість учасників НПФ збільшилась на 0,2%, в свою чергу кількість учасників, які отримали або отримують пенсійні виплати зросла на 13,6%;

- пенсійні виплати (одноразові та на визначений строк) становили 528,9 млн. грн., що на 51,2% більше в порівнянні з 2014 року, при цьому одноразові виплати зросли на 44,0%, пенсійні виплати на визначений строк – на 125%;

- загальна вартість активів, сформованих недержавними пенсійними фондами становила 2107,3 млн. грн., що на 15 %, або на 371,2 млн. грн. менше в порівнянні з аналогічним періодом 2014 року;

- загальний дохід, отриманий від інвестування пенсійних активів 984,7 млн. грн., або 52,8% від суми залучених внесків, зменшився у порівнянні з аналогічним періодом 2014 року на 258,1 млн. грн., або на 20,8%;

- переважними напрямками інвестування пенсійних активів стали депозити в банках (36,3% інвестованих активів), цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України (27,7%), облигації підприємств, емітентами яких є резиденти України (14,6%), акції українських емітентів (4,2%);

- витрати, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів зросли на 34,3 % у порівнянні 2014 року і в цілому за час існування пенсійних фондів становлять 204,7 млн. грн., або 4,7% від загальної вартості активів НПФ.

До особливостей розвитку НПФ в Україні віднесено ключову роль кількісної складової приросту пенсійних активів (формування за рахунок пенсійних внесків). Слабкість якісної складової приросту активів (формування за рахунок інвестиційного прибутку) пояснюється банкоцентричністю інвестиційних стратегій. На основі дослідження величини і характеру ризиків різних моделей пенсійної системи країни необхідно зазначити, що саме трирівнева пенсійна система дозволяє розподілити між її складовими ризики, пов'язані із змінами у демографічній ситуації (до яких найбільш чутливим є солідарний рівень пенсійної системи) та із коливаннями в економіці і на ринку капіталу (що найбільшим чином впливає на накопичувальні рівні пенсійної системи). Такий розподіл ризиків надає пенсійній системі більшої фінансової збалансованості та стійкості, що застраховує працівників від різкого зниження рівня доходів після виходу на пенсію. Для інтенсифікації розвитку накопичувальної складової пенсійної системи потрібно обґрунтувати передумови поширення діяльності НПФ, дотримання яких дозволить створити цивілізований ринок послуг НПФ,

органічно інтегрований у пенсійну систему України та у фінансову систему держави в цілому, а також використовувати грошові ресурси НПФ не тільки в інтересах учасників НПФ, але і в інтересах розвитку економіки країни.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV
2. Богуцкая О. А. Подходы к определению и классификации финансового посредничества [Электронный ресурс] / О. А. Богуцкая. – Режим доступа : http://www.nbuu.gov.ua/portal/Vdie/2009_1/files/8.pdf.
3. Гузик Т. Пенсійна реформа сьогодні: від А до Я / Т. Гузик // Вісник Пенсійного фонду України. – К., 2010. – № 5. 5. Джусов О. А. Фондовий ринок України: сучасний стан, проблеми розвитку та перспективи [Електронний ресурс] / О. А. Джусов, А. С. Коротун. – Режим доступу : http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc Gum/ Ekpr/2009_32/Zmist/8PDF.pdf.
4. Дубіна М. В. Удосконалення класифікації фінансових посередників в Україні [Електронний ресурс] / М. В. Дубіна. – Режим доступу : http://www.nbuu.gov.ua/portal/Vcndtu/Ekon/2009_39/25.htm.
5. Конарівська О. Б. Аспекти вдосконалення класифікації небанківських фінансових посередників [Електронний ресурс] / О. Б. Конарівська. – Режим доступу : <http://www.nuwm.rv.ua/metods/asp/vd/v39ek17.doc>.
Пенсійного фонду України. – 2010. – № 1. – С. 19-21. 12. Статистичні дані [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.
6. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.09.2015 / Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-npz.html>
7. Офіційний сайт Української асоціації інвестиційного бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uaib.com.ua>

Діденко Людмила Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансових ринків Національного університету державної податкової служби України

Головенко Ірина Петрівна – провідний фахівець навчально – наукового інституту фінансів, банківської справи